

МИНИСТУРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство культуры Республики Тыва
ГБНОУ РТ «РШИИ им. Р.Д. Кенденбилия»

Рассмотрено
на заседании МО ГЦ
Протокол
№ 1 от «30» августа 2024 г.
Рук. МО Чигден
(Чигден Н. Д.)

Согласовано
зам. директора по УВР
общеобразовательного цикла
«ОУ» сентябрь 2024 г.
Монгуш
(Монгуш Р. И.)

Утверждено
приказом директора школы
«РШИИ им. Р.Д. Кенденбилия»
Дамбаа Н. Ю.
№ 1 от «01» сентября 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
курса внеурочной деятельности
«Народоведение. Улусчу ужурлар»
5 класс

Уровень образования: основное общее образование
Количество часов: по 34

Учитель: Тадар-оол Саяна Кулаковна
Категория: СЗД

г. Кызыл
2024-2025 УЧ.ГОД

V класстарга улусчу ужурлар кичээлдерин эрттириериниң ажылчын программазы

Эгे сөс

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден ангыда, сагыш-сеткил байлаан – улустун аас чогаалын, чоннун ужур-чаңчылдарны салгалдар аразынга үспейн, хумагалысы-бile дамчыдып келген.

Эртем-суюл сайзырап, кижилерниң угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харындаа чогумчалыг материалдыг тала колдап туар апарган үеде аныяк өскенниң сагыш-сеткил культуразының байыдарының кичээлдери –улусчу ужурлар кичээлдери. Көвей чылдар дургузунда кадагалаттынгандан, эгээрттинмес байлак – тыва дылдың ачызында улустун аас чогаалындан үндезилеттинген тыва чогаалдарның кижизидилгелиг ужур-утказы кончуг улуг.

Чогаал – төөгү. Тыва чоннуң чурттап эрткен үезинин төөгүлүг байдалдарын шинчилеп өөренип, акы-дуңма өске аймак сөөк чоннуң литературазының хөгжүлдезиниң шинчилдеринге деңелге ажылын көрүп тургаш, ук темага бижиттинген чогаалдарны өөредилгө программазынче уругларнын назы-харын барымдаалап киирерин өөренип көрген.

Чогаал – амыдырал. Чогаал маадырларынын амыдыралынга даянып, уругларнын амыдыралчө көрүжүн делгемчидип, оларнын угаан-медерелинин сайзыраарынга, чарааш мөзү-бүдүшке кижизидеринге база чуртталгага таваржы бээр чазыглардан ойлап чоруурунга, ук чазыгларнын болдуна бээр чылдагаанннарын ханы сайгарып, чогуур түңнелдер үндүреринге чаңчыктырар.

Чогаал – чогаалчының аар ажыл-ижи. Чогаалдарны өөренип тургаш, төрээн черинин салым-чаянныг кижилери – чогаалчыларнын чогаадыкчы ажыл-ижи-бile таныжып, оларнын чурттап эрткен амыдыралын сонуургап, кандыг-бир чогаалының төрүттүнүп келиринге чылдак болган ажыл-чорудулгазынын бүгү талаларын сонуургал-бile өөренирингে чүүлдер таныштырып өөредир.

5-9 класстарга өөредир улусчу ужурлар программазын Тыва Республиканын нити өөредилгезинин кол (долу эвес) школага тыва дыл талазы-бile күрүне стандарттарынга дүүштүр тургускан.

Тайылбыр бижик

Программада төрээн чогаал кичээлдеринин үлелгезин уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чүве сактып алсыры быжыг, уттуунмас болурун барымдаалап чамдык чогаал теориязын 5-6 класстарга өөредиририн аргаларын база көрген. Октаргай-делегей дугайында нарын философчу бодалдар, амыдыралда чөптүг, чөптүг эвес болуушкуннар тыва улустун тоолдарнында, тоолчургу чугааларнында, үлегер домактарнында, тывызыктарнында, хамнар алгыштарында киргенин барымдаалап улустун аас чогаалынын бөлүктөрөн, тыва литератураның хөгжүлдөзиниң үе-чадаларын чугулалап көрүп өөредиригин шуушкак аргаметодун ажыглап, чогаалдарны чадаланчак кылдыр өөредирин көрген. Ынчангаш, программаны уругларга аас чогаалын таныштырылгазындан эгелээш, чоорту амыдыралга эргежок чугула апаргы дег темалар: чаңыл, ужур, найырал, өг-бүле, уруглар кижизидилгези дээн билиглерни ап болур чогаалдарны кирип, аныяк салгалды амыдыралга белеткээр сорулгалыг тургузуп кылган.

Тыва дыл оон Тыва Республиканың күрүне дылы болгуже төөгүүзү, төрээн дылга хумагалыг чорук кижинин чажындан хевирлеттинер, патриотчу кижизидилгенин кол даянгызыжы кылдыр ап, төрээн дыл дугайында чогаалдарны өөредирин чугулага алгаш, тыва дыл кичээлдингэ чергелешти чорудуп болурун сүмелеп турар.

Программаны чаартып кылып туралар, авторлар төрээн чогаал кичээлдерин чаа көрүшибиле эрттириеринге хамаарыштыр киирген республиканын дуржуулгалыг башкыларынын арга-дуржуулгандындан сүмелерни өөренип көрген. Эге школаның программазында бердинген чогаалдарны шууштуруп тургаш, эге класска алган билиглерин үндэзин кылдыр алгаш, өөредилгэ номнарынга каттажы берги дег темалар туруп келирин баш бурунгаар көрүп, башкы бүрүзүнгө чогаадыкчы езу-бите ажылдаарынга улаштырып кылган.

5-6 класстарга өөредир темаларның бөлүктээшкини:

5 класс «Төрээн Тывам – ава черим».

6 класс «Бурунгу чүдүлгэ, ужурлар, дагылгалар».

«Улусчу ужур-чаңчылдар» кичээлдериниң өөредиглиг сорулгалары :

- уругларга бодунуң төрээн чоннуң шаг- төөгүден бээр туруп келген езу-чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнгө өөредири;
- езулуг тыва кижиниң овур-хевири, мөзү –бүдүжү кандыг чораанын улустун аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредири;
- тыва улустун чаңчылчаан ажыл- ижи –бите таныштырып, мергежил шилип алтынче угланган ажыл чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;
- бурунгу чүдүлгэ, дагылгалар, ужурларның өөредиглиг утказын тайылбырлап, долгандыр турага бойдуска хумагалыг чорукка кижизидип, уругларны биче сеткилдиг, дузааргак , кээргээчел чорукка өөредири;
- бодунуң төрээн чериниң (кожуунунуң) онзагайы-бите таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредири;
- кожа-хөлбээ чурттап чоруур чоннуң байырлалдары- бите таныштырап;
- өг-бүле, ада-ие кижиниң хүлээлгелери, өг-булениң бюджети деп билишикиннер- бите уругларны таныштырапы;
- тыва улустун уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шиитпирлеп чораанының дугайында билигни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турага бойдуска хумагалыг болурунга, бойдуска хамаарылгалыг езу-чаңчылдарны сагып чоруурунга чаңчыктырап;

- ава, ача кижиниң ҳүлээлгелерин медерелдии -бile билип, өг-бүле амыдыралынга бичиизинден белен болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;
- каяа - даа чорааш, бодун тыва кижи мен деп медереп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттууар.

Өөреникчилер

- «тыва» деп сөстүң төөгүлүг utказын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны, ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,
- тыва улустун байырлалдарын, оюннарын,
- өг- бүледе кежигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,
- өг – бүле бүрүзүнүң сагып чоруур чарааш чаңчылдарын **билген турар ужурлуг.**

Школаның доозукчузу:

- бодунуң аажы- чаңынга шын демдекти салып, бодунуң долгандыр турар кижилерге хамаарылгазын база бодунуң чедер, четпес талаларын анализтеп билир;
- чоок, таныыр кижилерге, эш-өөрүнгө кичээнгейлиг, эптиг-эвилен болурун чедип алыр;
- амыдыралдың кандыг-даа байдалында боду бот-тускайлан, харысалгалаң шиитпирни үндүрүп шыдаар чорукту бодунга сайзырадыр;
- бодунуң келир үезин бүдүү сагыштап көрүп, кады чурттаар эжинге хамаарылга кандыг болурун медереп билиринге өөренир;
- долгандыр турар кижилерниң бир-ле дугаарында эки талаларын эскерип чоруур, шыдамыккай аажы-чаңынг болурун бодунга чаңчыктырар **ужурлуг.**

Программа дараазында тургузулуг:

5 класс

«Төрээн Тывам – ава черим».

Өөреникчилер төрээн сууру (хоорайы, кожууну, республиказы) дугайында эгэ билигни алган турар. Кызыл хоорайның төөгүзү, алдарлыг кижилери, кол-кол төөгүлүг черлери-бile таныжылганы кылыр. Бодуунц болгаш өске кожууннарың туружунун, девискээринин, ажыктыг казымалдарының, төөгүлүг черлериниң талазы-бile онзагайын өөренир. Сагынгырлар-тывынгырлар маргылдаазын эрттирип, кожуунун алгаан шүлүк, ырлар мөөрөйлеринге киржир.

Шактар хуваалдазыны 5 класс «Төрээн Тывам – ава черим»

№	Темалар	Үези
1.	КИИРИЛДЕ КИЧЭЭЛ.М. Кенин- Лопсан – суралыг тыва чогаалчы, этнограф.	1
2	Тыва – Азий диптиң төвүндө республика. Девискээри, туружунун онзагайы.	1
3	Тыва дугайында тоолчургу чугаалар, шүлүктөр.	1
4	«Барыксанчыг, чурттаксанчыг – Барын кожуун-өгбем чурту».	1
5	Кожуунунц суурлары, алдарлыг кижилери.	1
6	Ак- Довурак – төрүттүнген хоорайым. Туттунган төөгүзү.	1
7	Хоорайывыс алдар- суралыг кижилери.	1
8	Бистиң школавыс. Төөгүзү, хоочун башкыларывыс.	1
9	Практиктиг кичээл. СТМ «Тос-ла кожуун чуртумайны».	1
10	Кызыл – Тываның төвү. Туттунган төөгүзү, сайзыралы.	1
11	Тывада дээди, ортумак өөредилгэ черлери.	1
12	Кызыл хоорайның алдарлыг кижилери.	1
13	Кызылда төөгүлүг черлөр. В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры. Ат-суралыг артистеривис.	1
14	Тываның композиторлары.	1
15	Практиктиг кичээл. Кичээл – экскурсия.	1
16	Практиктиг кичээл. Артистер-бile, композиторлар-бile ужуражылга.	1
17	Тыва чоннуң салым- чаяанныг чурукчулары. Оларның ажылдары – бile таныжылга.	1
18	Рушевтер – талантлыг өг – буле.	1
21	Тыва улустуң тоолчулары.	1
22	Аас чогаалы- эгээртингмес эртине.	1
23	Практиктиг кичээл. «Бөдөй өөвүске маргыжаал».	1
24	Тыва Республиканың солуннары. «Хемчиктиң сыйлдызы» - кожуун солуну.	1
25	«Сыйлдысчыгаш» - уругларның ынак солуну.	1
26	Практиктиг кичээл. Солунче статья бижиири.	1
27	Төрээн Тывам хөлдери, хемнери, аржааннары. Хемнер, хөлдер, аржааннар дугайында шүлүктөр.	1
28	Хем кежерде , аржаанга чалбарыг.	1

29	Практиктиг кичээл.	1
30	С.Сарыг-оол «Байлак Тывам», В.Серен-оол «Тыва». Тывам – байлак.	1
31	Кичээл-кино «Тываже аян-чорук».	1
32	Тыва өске нация чоннуң көрүжү- биле. «Төрөл билбеске түрээр». Төрөл дугайында билиг. Хан төрөл, хин төрөл, чоок төрөл.	1
33	Ырак (элеге) төрөл. Чурт төрөл. Тываларның үш ада чедир төрөлдөжиригинин кижизидикчи утказы. Амыдыралдын чижектер.	1
34	Практиктиг кичээл. Бодунун төрөл ызыгуурун өөренири.	1
35	Тыва нация – биле төрөлдешкек чоннар. 3-13 харга чедир уругларнын сагыыр, кылып болур, болбас чүүлдери. Бурунгү өгбелернин амгы салгалга арттырып каан чагыглары. Түннел кичээл.	1

5 класс

«Төрээн Тывам – ава черим» деп темага дүүштүр уругларның билип алышы эгэ билиглери.

Кирилде кичээлгэ национал езу-чаңчылдарны аныяк чылдарындан-на сонуургап чыып эгелээн, аныяк – өскенге болгаш улуг-даа кижилерге өөредилгэ номнары болуп артып калыр өртээ чок шинчилел ажылдарының, «Тыва чоннуң бурунгү ужуурлары», «Тыва чаңчыл», «» деп номнарының автору Тываның Улустун Чогалчызы, эртемде М.Кенин-Лопсанның чогаадыкчы ажыл-хөрөө-билие таныштырылары.

Тыва деп ат – биле таныжылга. Тывада кожуун бүрүзүнүң онзагайы дугайында билиг.

Бодунун төрүттүнген кожуунунун суурлары, алдарлыг кижилери – биле таныжары, ужуражыры.

Кызыл хоорай дугайында каасталгалыг сыгар альбомнарны ажыглап тургаш, оон төөгүзүү, төөгүлүг черлери, ат-сураглыг кижилери-билие таныжылга.

Тыва улустун тоолчуларының дугайында делгеренгей чугаа. Тоолчу кижи – эн-не хүндүткелдиг кижилер дээрзин сактып чугаалажыры.

ТР-ниң солуннары – биле таныжылга. Солунчे чүүл бижип өөренири.

Төрөл бөлүк аттарын сактып алышы, төрөл дугайында билиг.

Төрөл кижилер аразында харылзаалар дугайында билиг, оларнын кижизидикчи ужур-утказы.

Хар - назынынга дүүштүр сагыыр чүүлдер, өгбелеринин чагыы.

Практиктиг кичээлдерге сагынгырлар, тывынгырлар мөөрөйлөриц (СТМ), биче конференцияларның хевирлерин, кичээл – ужуражылга, кичээл-эксурсия хевирлерин эрттириери.

«Улусчу ужурлар» деп немелде курсту шингээткениниң бот-тускайлан, метапредметтиг болгаш предметтиг түннелдери

1-ден 5 класстарга чедир сүмелеп турар «Улусчу ужурлар» деп чижек программаның кол сорулгалары мындыг:

1) тыва уругларны бодунун чонунун депшилгелиг үзел-бодалдарынга, ужурларынга, чаңчылдарынга дүүштүр естүрер;

2) башкыларның, ада-иениң, өөреникчилерниң дузазы-бile улусчу педагогикага хамаарышкан материалдарны чыыр, шинчиләэр, сайгарар, ужурларынга, чаңчылдарынга дүүштүр естүрер, кижизидер.

Бот-тускайлаң түннелдер

- «ийи айлыг уруг иезин таныыр, алды айлыг уруг адазын таныыр» : бодунун эң чоок кижилерин өске кижилерден ылгап билири;
- 3 харлыг уруг боду хуу өнчүлүг, ону дээш сагыш човаар, хайгаараар хүлээлгелиг; бодунун чүгле кады төрээни эвес, а хан төрээннерин билир, оларны хүндүлээр;
- 5-6 харлыг уруг бичии дунмаларын алыр, аргалаар, анай-хураган бажы дозар, өгнүң үүрмек ажылын кылчыр ;
- 9-10 харлыг уруг анай-хураган кадаар, хөнээр дээш оон-даа ыңай ;
- 10-12 харлыг уруг езуулуг кадарчы, малчын, аңчы, саанчы апарган, ада-иезиниң салгал дамчып келген (сиилбикчи, ус-дарган, шевер дээш оон-даа өске) шингээдип алган болур;
- 12-13 харлапкан уруглар кижи болуп, чоннуң сагыыр ужурларын, хойилуларын, чаңчылдарын дөгерезин улуг улус дамчыштыр шингээдип алган, оларны амыдыралга боттары боттандырып эгелей бээр.

Энерелдиг сеткилдиг аажы-чаңын болуру, чараш мөзү-шынарга бодун белеткээри.

Метапредметтиг түннелдер

Өөреникчилерге езу-чаңчылдар курузу өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-бile холбап өөредири, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билиринин), регулятивтиг (бот-угланышкынныг), чаа билиглерни угаап шингээткениниң түннелдери.

Өөредилгениң угаап шингээдир бүгү талалыг кылдыныг ларының түннелдери:

- сөзүглелде медээлерниң хевирлерин тодарадып билир, кол теманы, ооң иштинде кирген бичии темаларны шын билип турары;
- номчулганың янзы-бүрү: өөредиглиг, көргүзүглүг, таныжылга-лыг хевирлерин ажыглап билири;
- янзы-бүрү хевирлерде бердинген сөзүглелдерден (чүгле сөзүглел, иллюстрациялыг сөзүглел, таблица, схема кирген сө-зүглелдер) кол болгаш иийи чергениң медээлерин ылгап билири;
- дыңнаап бижиир сөзүглелдер-бile ажылданап билири (кыска, шилилгелиг, долу дээш о.ө.);
- номчаан, өөренген медээни (сөзүглелди) тодаргай, кызыра, шилилгелиг, чогаадыкчы чугаалап билири;
- справочниктер, словарьлар, энциклопедиялар, өөредилге-шинчилел ажылдары, электроннуг номнаар-бile ажылданап билири;
- анализ (өөренип турар чүүлүн сайгарары) болгаш синтез (өөренип турар чүүлүн херек кырында түннээри) харылзаазын чүүлдештирип билири;
- чылдагаан болгаш түннел харылзааларны тодарадып билири;
- сайгарылгалыг, даап бодаашкынныг чугааны чорудуп билири.

Харылзажырының бүгү талалыг кылдыныгларының түннелдери:

- бодунун бодалын өске кижилерге билдингир кылдыр бот-тускайлаң илередип шыдаары;

- тургустунган байдалга таарыштыр айтырыгларны шын тургузуп база харыы берип билири;
- кады ажылдап турар бөлүктүң ниити шиитпиринге чөпшээрежип билири;
- бодунун туружун боттуг бадыткаалдыг чижектер-бile тудуп, херек апарганда, өскертип билири;
- амыйыралда кижилер аразында харылзажылганың чугулазын мederеп билип турары;
- чугааның байдалынга дүүштүр бодунун бодалдарын аас бол-гаш бижимел хевирге тургузуп билири, стиль, жанр талазы-бile аңгы-аңгы сөзүглелдерни тургузуп билири;
- аас, болгаш бижимел чугаага үнелел берип, эдип-чазап, харылзажылганың компетенциязын сайзырадыры;
- харылзажылганың сорулгазынга дүүштүр дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап билири, монолог, диалог болгаш ниити чугааны чорудуп билири;
- эш-өөрүнүң азы танывазы улустун мурнунга чугаа тургузуп билири;
- кады ажылдажылганы чедип алрының байдалын тургузуп, ниити чөпшээрежилгеге кээп билири;
- чугаа үезинде нийтинин чурумун кезээде сагып билири.

Өөрениринин үг-шиин таарыштырып ажылдаарының бүгү талалыг қылдыныгларының түңнелдері:

- ниити чүүлден чугула бодалды ылгап билири;
- чыып алган медээзин таарыштыр мөөннеп, ажыглап, даап бодап билири;
- чугаазынга (ажылынга) барымдаалыг чижектерни кириши-рип, чылдагааннарны бадыткап, түңнел үндүрүп, эртемнер аразының чоок харылзаалынын илередип, чогаалга хамаарышкан теория-практиктиг билиглер-бile өске эртемнерни холбаштырып, херек кырында тайылбырлап тура, бодунун үзел-бодалын, туружун бадыткап билири;
- бодунун өөредилгезин бот-тускайлаң мөөннеп ап, хуузунда башкарнып, хөй-ниити аразынга бодун төлептиг алдынып, кижилер-бile шын харылзаа тудуп, чугаалажып билири;
- билиг чедип алрының аргаларын, канчаар ажылдаары ның үг-шиин тодарадып, тускай угланыышкынныг бот-баш карнып билири;

Календарь-тематиктиг планнаашкын

Өөредилге эртеми: Улусчу ужурлар Класс: 5

Шагы: нийтизи-бile чылда 34 ш, неделяда 1 ш.

Планнатынган хыналда ажылдар 4 ш.

Даянган программа: Г. Д. Сундуй «Улусчу ужурлар» деп шенелделиг өөредилге эртеминиң 1-5 класстарга чижек программазы (1 вариант) 1995 ч.

№	Темазы	Шагы	Кич-ң хевири	Үргуларның билиглеринге негелделер	Үези	
					План-бile	Факт
I-ги улдуң (8 шак)						
1	Кирилде кичээл. М.Кенин-Лопсан – суралыг тыва чогаалчы,этнограф	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: Улусчу ужурлар дугайында нийти билиг. Метапредметтиг: «Улусчу ужурлар» деп эртемниң сорулгалары, ужур-утказы Коммуникативтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
2	Тыва – Азий диптиң төвүндө республика. Дөвискээри,туружуунуң онзагайы.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: Чон сагыш-сеткилин аялга дузазы-бile илередип чорааны Метапредметтиг: география эртеми-бile харылзааны чорудар. Коммуникативтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
3	Тыва дугайында тоолчургу чугаалар, шүлүктөр.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: Оран деп билиишкинниң делгем уткашынары: бүдүн делегей, бүдүн каптагай, бүдүн өртемчей, чер-дээр, оът-ьяш. Метапредметтиг: тыва улустуң мифтери болгаш тоолчургу чугааларын ылгап билири Коммуникативтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		

4	«Барыксанчыг, чурттаксанчыг – Барын кожуун-өгбем чурту».	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: Кижиниң оран-чурту, оран-савазы. Метапредметтиг: Өгбө-чуртунга хүндүткелдиг хамаарылга. Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
5	Кожууннуң суурлары, алдарлыг кижилери.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: Оран-делегейге тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Метапредметтиг: топонимиктиг словарь-бile ажылды чоудуп билири; Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
6	Ак- Довурак – төрүттүнген хоорайым. Туттунган төөгүзү.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: Дээрge хамаарышкан торулга чугаалар, чалбарыглар, алганыглар, тоолдар болгаш тоолчургу чугаалар. Метапредметтиг: Хүн-тос чүдүлгениң дээдизи. Эртенги хүнгэ чалбарыг. Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
7	Суурувус алдар-сураглыг кижилери.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: чурттап чоруур чериниң сураглыг кижилерин билири; Метапредметтиг: улуг улуска хүндткел; Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
8	Бистин школавыс.Төөгүзү, хоочун башкыларывыс.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: школазынын төөгүзүн билири Метапредметтиг: төөгү эртеми-бile харылзаа; Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
II-ти улдуң (8 шак)						
9	Практиктиг кичээл. «Тос-ла кожуун чуртумайны».	1	Практиктиг кичээл	Предметтиг: Алган билиглерин каталтап быжыглаары Метапредметтиг: төрээн черинге ынак болуру Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		

10	Кызыл – Тываның төвү. Туттунган төөгүзү, сайзыралы.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: төрээн чериниң төвү, туттунган төөгүзү Метапредметтиг: төөгү эртеми-бile харылаа Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
11	Тывада дээди, ортуумак өөредилгэ черлери.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: Тываның дээди болгаш ортуумак өөредилгэ черлери-бile таныжар Метапредметтиг: эртемгэ сонуургалдыы Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
12	Кызыл хоорайның алдарлыг кижилери.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: чурттап чоруур чериниң сураглыг кижилерин билири; Метапредметтиг: улуг улуска хүндткел; Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
13	Кызылда төөгүлүг черлер. В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры. Ат-сураглыг артистеривис.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: сураглыр черлер-бile таныжып алыры Метапредметтиг: төрээн черинге ынак болуру Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
14	Тываның композиторлары.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: тываның композиторлары-бile таныжары Метапредметтиг: төрээн чериниң сураглыг кижилери-бile чоргаарланыры Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
15	Практиктig кичээл. Кичээл – экскурсия.	1	Практиктig кичээл	Предметтиг: алган билиглерин катаптап быжыглаары Метапредметтиг: өөренген чүүлдерин катаптаары Коммуникатвтиг: бодунун бодалын аас-бile дамчыдып билири		
16	Практиктig кичээл. Артистер-бile, композиторлар-бile ужуражылга.	1	Практиктig кичээл	Предметтиг: алган билиглерин катаптап быжыглаары Метапредметтиг: өөренген чүүлдерин катаптаары		

				Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
III-күй улдуң (10 шак)						
17	Тыва чоннуң салым- чаяанның чурукчулары. Оларның ажылдары –бile таныжылга.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: тыва чурукчулар-бile таныжылга Метапредметтиг: төрээн чериниң сураглыг кижилери-бile чоргаарланып билири Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
18	Рушевтер –таланттылыг өг – буле.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: сураглыг чурукчу Рушев-бile таныжары Метапредметтиг: төрээн чериниң сураглыг кижилери-бile чоргаарланып билири Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
19	Тыва улустуң тоолчулары.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: сураглыг тыва тоолчулар-бile таныжары Метапредметтиг: аас чогаалынга ынак болуру Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
20	Аас чогаалы- эгээртінмес эртине.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: аас чогаалы деп билиг-бile таныжылга Метапредметтиг: аас чогаалынга ынак болуру Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
21	Практиктиг кичәел. «Бөдөй өөвүске маргыжаал».	1	Практиктиг кичәел	Предметтиг: алган билиглерин катаптап быжыглаары Метапредметтиг: өөренген чүүлдерин катаптаары Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
22	Тыва Республиканың солуннары. «Бии-Хемниң медээкчизи» - кожуун солуну.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: Бии-Хем кожууннуң солуну-бile таныжылга Метапредметтиг: медээлерниң утказын сайгарып билири		

				Коммуникатвтиг: бодунуң бодалың аас-бile дамчыдып билири		
23	«Сылдысчыгаш» - уругларның ынак солуну. Практиктиг кичээл. Солунче статья бижиири.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: «Сылдысчыгаш»солуну-бile таныжылга Метапредметтиг: медээлерниң утказын сайгарып билири Коммуникатвтиг: бодунуң бодалың аас-бile дамчыдып билири		
24	Төрээн Тывам хөлдери, хемнери, аржааннары. Хемнер, хөлдер, аржааннар дугайында шулуктер.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: хөлдер. Хемнер, аржааннарның ылгалын билири Метапредметтиг: чер-чуртун эки билири Коммуникатвтиг: бодунуң бодалың аас-бile дамчыдып билири		
25	Хем кежерде , аржаангча чалбарыг.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: хөлдер. Хемнер, аржааннарның ылгалын билири Метапредметтиг: чер-чуртун эки билири Коммуникатвтиг: бодунуң бодалың аас-бile дамчыдып билири		
26	Практиктиг кичээл.	1	Практиктиг кичээл	Предметтиг: алган билиглерин катаптап быжыглаары Метапредметтиг: өөренген чүүлдерин каталтаары Коммуникатвтиг: бодунуң бодалың аас-бile дамчыдып билири		
IV-кү улдуң (8 шак)						
27	С.Сарыг-оол «Байлак Тывам», В.Серен-оол «Тыва». Тывам – байлак.	1	Чугаа сайзырадылгазы	Предметтиг: алган билиглерин катаптап быжыглаары Метапредметтиг: өөренген чүүлдерин каталтаары Коммуникатвтиг: бодунуң бодалың аас-бile дамчыдып билири		
28	Кичээл-кино «Тываже аян-чорук».	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: төрээн чериниң дугайында медээлерни билири Метапредметтиг: төрээн черинге ынак болуру		

				Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
29	Тыва өске нация чоннуң көрүжү- биле.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: төрээн чериниң дугайында медээлерни билири Метапредметтиг: төрээн черинге ынак болуру Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
30	«Төрел билбеске түрээр». Төрел дугайында билиг. Хан төрел, хин төрел, чоок төрел.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: төрел-дөргүл дугайында билиглер Метапредметтиг: төрел-дөргүлгө тускай хндүткелдиг болуру Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
31	Ырак (элеге) төрел. Чурт төрел. Тываларның үш ада чедир төрелдежириниң кижизидикчи утказы. Амыдыралдын чижектер.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: төрел-дөргүл дугайында билиглер Метапредметтиг: төрел-дөргүлгө тускай хндүткелдиг болуру Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
32	Практиктиг кичээл. Бодунун төрел ызыгуурун өөренири. Тыва нация –бile төрелдешкек чоннар.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: алган билиглерин катаптап быжыглаары Метапредметтиг: өөренген чүүлдерин катаптаары Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
33	3-13 харга чедир уругларның сагыыр, кылып болур, болбас чүүлдери. Бурунгу өгбелернин амгы салгалга арттырып каан чагылгары.	1	Чаа тема тайылбыры	Предметтиг: чурум болгаш ону сагып билири Метапредметтиг: чаңчылдар болгаш езулалдарны хүндүлээри Коммуникатвтиг: бодунуң бодалын аас-бile дамчыдып билири		
34	Түңнел кичээл	1	Түңнел кичээл	Алган билиглерин катаптап быжыглаары		

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРА

Чаңгыс авторлуг номнар

Арапчор А.Д. Тыва улустун мифтери болгаш тоолчургу чугаалары. Кызыл: ТНУЧ, 2010. – 81 ар.

Г.Н. Курбатский. Тувинцы в своем фольклоре. Кызыл: ТКИ, 2001.

Д.Ч. Сүндүп. Тыва улустун аас чогаалын школаларга өөредириниң методиказы. Кызыл: ТывН/Ч, 1992.

Е.Т.Танова. Тываның чогаалчылары: намдар-төөгүзү, ажыл-чорудулгазы. Кызыл: ОАО “Тываполиграф”, 2013.

Е.Т.Чамзырын. Төрээн чогаалды өөредириниң теориязы болгаш методиказы. Кызыл, ТывКУ, 2005.

С. С. Комбу. Тувинская литература. – Новосибирск: Наука, 2012.

Тыва Республиканың чогаалчылары. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2000) Тываның чогаалчылары – Писатели Тувы. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2001) У.А.Донгак.

Тувинское стихосложение. Кызыл: ТКИ, 2006.

Дарбаа Ю.К. Тыва дугайында 99 айтырыгга харыылар. Абакан: Журналист. 2010. – 154 ар.

Кунзегеш Ю.Ш. Тыва кожамыктар. Кызыл: Рестипография, 2005. – 189 ар.

Орус-оол С.М. Дүрген-чугаалар. Кызыл: ТНУЧ, 1994. - 61 ар.

Ийи болгаш оон-даа хөй авторлуг номнар

Тыва литератураның допчу очерктери. (А.Калzan, М.Хадаханэ, Д.Куулар). Кызыл: ТывН/Ч, 1975.

Ойдан-оол А.К. Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 2004.

Орус-оол С.М. Чакар Р.С. Матпаадыр. Кызыл: ТывНУЧ, 1991. – 256 ар.

Словарьлар:

Краткий словарь литературоведческих терминов. Под ред. Л.И.Тимофеева, С.В.Тураева. _ М.: Сов.энциклопедия, 1984.

Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. _ М.: Русский язык, 1980.

Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003. Тыва

дылдың тайылбыр словары. Том 1. (К). _ Новосибирск: Наука, 2004.

Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). – Новосибирск: Наука, 2002.

Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). – Новосибирск: Наука, 2003.

Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л, М, О). – Новосибирск: Наука, 2004.

Ол ышкаш:

- чогаалчыларның хөрек чуруктары, плакаттар;
- чогаалчыларның чогаалдарынга чураан иллюстрациялар, чуруктар;
- уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

Интернет курлавыры:

www.tuva.asia

www.tuvaonline.ru

tigi.tuva.ru

uryanhayn.com

museum.tuva.ru

tuvacheleesh.ru

tuvadyl.ru

tosertine.tuva.ru

Немелде литература:

1. Аскагалдай ашак. Кызыл, 1992, 1 т. – 263 ар.
2. Донгак В. Аыт (9шулук) // Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннун бурунгу ужурлары. Кызыл, 1994. – 165 ар.
4. Матпаадыр. Кызыл, 1991.

Аудио-видео бижидилгелер

1. Г.Д.Сундуй, Шаалы А.С. Улусчу ужурлар. 5 - 6 класс (электроннуг өөредилгелиг үндүрүлгө). Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызының өөредилге методиктиг чөвүлели чөпшээрээн. Кызыл – 2008.
Эде- хере шын кылдыр салыр!!!